

af tilstedeværelsen af et betydeligt større antal *gårdbrugere*, end tabellerne giver indtryk af.

Men mon ikke det var en idé i forbindelse med andre genudgivelser af, hvad der kan betegnes som klassiske fremstillinger at føje en kort indledning eller efterskrift – hvad der nu passer bedst typografisk – til den oprindelige tekst. Her tænkes ikke mindst på, at det meget ofte er i forbindelse med behovet for litteratur ved universitetsundervisningen, disse genoptryk er begrundet. Når det drejer sig om bøger med et par menneskealdre på bagen, kunne det være på sin plads kort at gøre rede for, hvad der i form af kritik eller nyere forskning er fremkommet, som uddyber, nuancerer eller afviser centrale afsnit i det pågældende værk. Det er ikke de lange, ofte polemiske »introductions«, der kendes fra angelsaksiske forhold, som her efterlyses, men et redskab, der kan være nyttigt at have ved hånden, når læseren – f. eks. en historiestuderende – skal igang med værket. Det skulle ikke være umuligt at få sådanne korte kommentarer tilvejebragt med det voldsomt forøgede antal aktive historikere in mente, og skulle det evt. fordyre genoptrykket med et par kroner, var de givet vel ud.

Claus Bjørn

FRIDLEV SKRUBBELTRANG: M. H. LØVENSKIOLDS HOVERIDAG-BOG 1795–1797. *Bol og By, Meddelelser fra Landbohistorisk Selskab, 7, 1973. 117 s., Kr. 22,50.*

5. juni 1795 blev der nedsat to længe bebudede hoverikommissioner, der i hver sin landsdel skulle mægle mellem godsejere og fæstebønder om fastsættelse af hoveriet. Først hvis mæglingsbestræbelserne mislykkedes, var kommissionen bemyndiget til at fastsætte hoveriet ved kendelse. Amtmand, baron M. H. Løvenskiold var formand for den sjællandsk-fynske hoverikommission og førte under en del af kommissionens rejser til de enkelte godser nogle dagbogoptegnelser om forhandlingsforløbet og de driftsmæssige forhold på godserne. Han anfører for hvert gods dyrkningsmetoderne, herunder antallet af marker, hoveriets organisering, fæstebøndernes økonomiske tilstand og giver til tider en meget malende skildring af forhandlingerne.

Disse optegnelser er under navnet »M. H. Løvenskiolds Hoveridagbog 1795–1797« blevet udgivet af Landbohistorisk selskab ved dr. phil. Fridlev Skrubbeltrang med landsarkivar Jens Holmgård som tilsynsførende. Museumsinspektør Birte Stig Jørgensen har foretaget afskrivningen af M. H. Løvenskiolds manuskript og stud. mag. Jens Henrik Tiemroth har udarbejdet person- og stednavneregistre hertil. Fridlev Skrubbeltrang har forsynet udgaven med en indledning om danske hoveriforhold, navnlig i perioden 1767–1800 og M. H. Løvenskiolds egen baggrund. Afsnittet om hoveriforholdene er den bedste oversigt, vi har om disse indviklede problemer. Derimod kunne afsnittet om M. H. Løvenskiold med held have været strammet og afgivet plads for en mere direkte placering af »Hoveridagbogen«. Endelig er der som bilag aftrykt I en fortegnelse over de

forordninger m. v., der indgår i dagbogen, II instruktionen for landinspektørerne af 1. juli 1795 og III henvisninger til hoverikommissionens arkiver i Rigsarkivet. I bilag III anføres datoen for kommissionens første møde på et gods, sidetallet i Løvenskiolds optegnelser, godsets ejer og hvor i kommissionens arkiv, der i øvrigt findes materiale herom. Det havde måske været mere praktisk for brugeren, om denne iøvrigt meget værdifulde henvisning havde været opstillet alfabetisk efter godsets navn fremfor efter placeringen i Løvenskiolds manuskript.

Indledningsafsnittet om hoveriforhold i almindelighed skal omtales lidt nærmere. Kildematerialet tillader ikke en bestemmelse af hoveriets omfang i den ældre tid. Derfor har tidligere undersøgelser snarere måttet koncentrere sig om hoveritilstande. Den eneste farbare metode er at fremhæve tendenserne i udviklingen. Arbejdsbehovet på hovedgårdene var stigende p. g. a. ændringer i struktur og produktionsmetoder. Dette medførte en stigning i fæstebøndernes hoveri, hvilket også inddirekte kan aflæses af faldet i indfæstninger og landgilde i 1600-tallet, der ikke alene skyldes krig og misvækst. Fra 1767 søgte reformtilhængere at opnå en nedsættelse af bondens hoveriforpligtelser, uden at dette medførte et virkeligt tab for godsejeren.

Derefter gennemgår Fridlev Skrubbeltang de mange hoveriforordninger og udkastene hertil. En fælles vanskelighed for dem alle var at finde en norm, der tillod at måle og sammenligne hoveriets omfang i de forskellige dele af landet og under afvigende dyrkningssystemer. Forskeren i dag står altså ikke alene med problemet at bestemme hoveriets omfang. Et anonymt udkast til en forordning fastsatte allerede i 1768–69 hoveriet efter normen, at en bondegård på 6–8 tdr. hartkorn højst måtte drive hovedgårdsjord til 3–4 tdr. udsæd. Det er desværre ikke lykkedes at fastslå de nærmere omstændigheder ved udkastets tilblivelse. En samtidig vurdering af hoveriforordningerne findes i C. D. Reventlovs hoveribetænkning fra 1788, som refereres indgående for sine rammende synspunkter. Fra 1791 forsøgte Reventlov ad lovgivningens vej at opmuntre til frivillige hoverioverenskomster med 1789-tilstanden som norm for de fremtidige hoveriydelser, såfremt hovbøndernes økonomiske tilstand tillod det. I 1795 blev der så som omtalt nedsat to hoverikommissioner der skulle »hjælpe på« frivilligheden.

Hvorfor førte Løvenskiold disse nu udgivne optegnelser? Hvorledes forholder de sig til de øvrige arkivalier vedrørende kommissionens virke? Og endelig hvorfra stammer benævnelsen »hoveridagbog«? Det er nemlig ikke den originale titel. Optegnelserne findes i Løvenborgs godsarkiv på Landsarkivet for Sjælland i gruppen: Slægten Løvenskiolds privatarkiv. Den originale titel i guldsnit på protokollen er »Notater og Forordninger for Commissionen som skal bestemme Hoveriet Lovet 1795«. Hovedbestanddelen i protokollen er da også en række trykte forordninger vedrørende hoveriet, som er indbundet blad for blad mellem protokollens sider. Dog er kommissarieinstruksen, der er skrevet i hånden i Rentekammeret, indbundet som s. 78 ff. Forrest er der en indholdsfortegnelse over disse forordninger og instrukser. Den er aftrykt som

bilag I i udgaven. (Læseren havde haft glæde af en forklaring på dette i sin sammenhæng noget uforståelige bilag eller en henvisning til s. 38, hvor det omtales ganske kort).

Efter min opfattelse har hovedformålet med denne protokol været at forsyne hoverikommisionens formand med en håndbog i de forordninger etc., der skulle danne grundlag for kommissionsarbejdet. At protokollen virkelig har været benyttet under arbejdet, fremgår også af fortegnelsen over de gårde, hvor hoveriet skal bestemmes af kommissarierne på s. 134. Her er foretaget en række understregninger og notater med rødkridt. Indbindingen mener jeg – i modsætning til F. Skrubbeltrang s. 38 – er foretaget, før kommissionsarbejdet startede. Den seneste dato på de indbundne instrukser er 1.7.1795, mens Rentekammerets plakat af 31.3.1796 er indsyet bagest i bindet og ligeledes senere indføjet i indholdsfortegnelsen. På de blanke blade mellem de trykte forordninger har Løvenskiold så skrevet sine optegnelser. At han har skrevet dem efter indbindingen, ses f. eks. på s. 25, 29, 41, hvor blækket forneden har smittet af på den modstående forordning. Desuden har han inderst på siden måttet skrive skråt a. h. t. den bøjede kant, hvad der ikke havde været nødvendigt, hvis han havde skrevet på løse ark, f. eks. s. 67.

Hvad har Løvenskiold da hæftet sig ved i sine notater? Ud fra titlen kunne man have forventet, at notaterne sluttede sig til de indbundne forordninger. Men det er ikke tilfældet. Notaterne er kronologisk fremadskridende. Det er som omtalt oplysninger om driftsforholdene på godserne og vel at mærke de godser, Løvenskiold ikke kendte så godt i forvejen. F. eks. anfører han ved Hagestedgård s. 65: »Videre beskrivelse gøres ikke her om denne gårds drift, da den er mig bekendt.« Hoveriforeningernes indhold omtales ret kortfattet. Således refereres forhandlingerne herom på Svanholm indgående med sjove karakteristikker af parterne, men vedrørende detaljerne ved foreningen henvises til kommissionens forhandlingsprotokol. Det er kun forhandlingerne mellem gods-ejer og fæstebønder, der refereres så indgående, men derimod er det kun undtagelsesvis, at kommissionens indbyrdes forhandlinger afspejles. Kommissionen har i dagene 2.–14.3.1797 (s. 87) behandlet klager i København, men der er ingen optegnelser herfra. Iflg. forhandlingsprotokollen har Løvenskiold været til stede. Det samme gælder de almindelige forhandlinger på Ringsted Kloster fra den 1.–5.4. (s. 90). Det er sandsynligt, at Løvenskiold har ønsket at have sit eget referat af forhandlingerne til brug ved en evt. genoptagelse af sagerne, selv om alle medlemmer underskrev det officielle referat i forhandlingsprotokollen. Dog er der også mange notater, der viser Løvenskiolds interesse for driftsforholdene på godserne. Hvis de mange forordninger i den originale protokol inddrages i vurderingen, kan hele protokollen opfattes som et arbejdsredskab for kommissionsformanden i hans forligsbestræbelser.

Sammen med den udgivne protokol findes der i Landsarkivet en pakke med titlen »Breve m. v. vedr. Kommissionen til fastsættelse af hoveriet i Sjælland og Fyns stifter.« Denne indeholder bl. a. breve fra kommissionens sekretær og øvrige medlemmer til Løvenskiold vedr. forretningsgangen i kommissionen og

forholdene på godserne. Denne pakke kan opfattes som en del af hoverikommissionens arkiv. Derimod må protokollen »Notater og Forordninger for Kommissionen som skal bestemme Hoveriet Lovet 1795« tilhøre kommissionsformandens embedsarkiv.

Ved ethvert udgiverarbejde må man stille spørgsmål om nytteværdien. Er Løvenskiolds hoverinotater af en sådan karakter, at de beskedne økonomiske ressourcer, der p. t. er til rådighed for historisk forskning i Danmark, med fordel kan anvendes til udgivelsen heraf? Det endelige svar må gives af benyttelsesgraden – i hvor høj grad vil publikationen blive benyttet til videre forskning? Det særegne ved disse hoverinotater i forhold til andre arkivalier vedrørende hoveriet er Løvenskiolds vurdering af hoveriet og fæsteforholdene på de godser, hoverikommissionen besøgte på rundreisen. Men selvom Løvenskiold var en spændende personlighed, er det vel et fåtal af forskere, der kan forventes at beskæftige sig med hans synspunkter. De interesserede vil kunne benytte notaterne i original. Derimod er der en lang række lokalhistoriske oplysninger i notaterne, som har interesse for en videre kreds af forskere. Disse oplysninger findes i langt større omfang i kommissionens forhandlingsprotokol. Som omtalt henviser bilag III også benytteren til de relevante steder heri, således at det foreliggende værk kan benyttes af lokalhistorikere som en indføring i det mere uoverskuelige kommissionsarkiv.

Dr. Fridlev Skrubbeltang har i indledningen om hoveriet gjort status over de hidtidige forskningsresultater og dermed ryddet grunden for en fornyet forskning på dette område. Ved denne indledning og det omtalte bilag III er den publicerede kilde sat ind i en sammenhæng, der både peger bagud til den tidligere forskning og frem til fornyet arbejde med problemerne. Derimod er det vanskeligere at se, hvorledes denne kilde placerer sig i den almindelige linje for Landbohistorisk Selskabs publikationsvirksomhed.

Måske vil det være nyttigt og interessant for danske historikere – og her menes naturligvis både rigs- og lokalhistorikere – at føre en debat om principperne for udvælgelsen af kilder til publikation. En sådan debat må efter min opfattelse starte med en undersøgelse af, hvor hyppigt tidligere publikationer er blevet benyttet. Hvis det skulle vise sig, at de forskellige selskabers intentioner med deres publikationer ikke er blevet fulgt op af forøget studieaktivitet, har de endelig den mulighed at udskrive prisopgaver i tilknytning til publikationerne.

Birgit Løgstrup

DAVID GRØNLUND: HISTORISK EFTERRETNING OM DE I RIBE BYE FOR HEXERIE FORFULGTE OG BRÆNDTE MENNESKER. VIBORG 1780. *Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt ved Kirsten Agerbæk. 1973. 196 s., ill. kr. 45.*

Blandt 1700-tallets flittige historikere har præsten *David Grønlund* bl. a. indlagt sig fortjeneste ved en meget omhyggelig registrering af det omfattende stifts-